

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR

VAZIRLIGI

ILMIY
AXBOROTNOMA

2023

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI

- НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК НАМАНГАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
- SCIENTIFIC BULLETIN OF NAMANGAN STATE UNIVERSITY

ISSN:2181-0427

journal.namdu.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat universiteti rektori S.T.Turg'unov

Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor Sh.N.Ataxanov

Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy-tadqiqot va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i O.Imomov

TAHRIRHAY'ATI

Fizika-matematika fanlari: akad. S.Zaynobiddinov, akad. A.A'zamov, f-m.f.d., prof. B.Samatov, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, f-m.f.d., dots. B.Abdulazizov, f-m.f.n., dots. A.Xolboyev.

Kimyo fanlari: akad. S.Nigmatov, k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, t.f.d., v.b. prof G'.Doliyev, k.f.n., dots. T.Sattorov, k.f.n., dots. A.Hurmamatov., PhD. D.S.Xolmatov.

Biologiya fanlari: akad. K.Tojibayev, akad. R.Sobirov, b.f.d., prof. A.Batashov, b.f.d., prof. N.Abdurahmonov, b.f.d., prof. F.Kushanov, b.f.d. A.Kuchboyev, b.f.d., dots. D.Dexqonov.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. S.Yunusov.

Qishloq xo'jaligi fanlari: g.f.d., prof. B.Kamalov, q-x.f.n., dots. A.Qazaqov.

Tarix fanlari: akad. A.Asqarov, s.f.d., prof. T.Fayzullayev, s.f.d., prof v.b. N.B. Dexkanov, t.f.d, prof. A.Rasulov.

Iqtisodiyot fanlari: i.f.d., prof. N.Maxmudov, i.f.d., prof.O.Odilov.

Falsafa fanlari: f.f.d., prof. M.Ismoilov, f.f.d. dots. Z.Isaqova, f.f.d., G.G'affarova, f.f.d., dots. T.Ismoilov, PhD. A.Abdullayev.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, PhD. H.Solixo'jayeva, PhD. dots. U.Qo'ziyev, PhD. H. Sarimsoqov, fil.f.d., N.Dosboyeva.

Geografiya fanlari: g.f.d., dots. B.Kamalov, g.f.d., prof. A.Nigmatov, g.f.d., dots. A.Nazarov.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. U.Inoyatov, p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. O'.Asqarova, p.f.n., dots. M.Nishonov, p.f.n., dots. A.Sattarov, p.f.n., dots. M.Asqarova, p.f.n., dots. Sh.Xo'jamberdiyeva, p.f.d., dots. S.Abdullayev, PhD. D.Sarimsakova., PhD. B.Urinov.

Tibbiyot fanlari: b.f.d. G'.Abdullayev, tib.f.n., dots. S.Boltaboyev.

Psixologiya fanlari: p.f.d., prof Z.Nishanova, p.f.n., dots. M.Maxsudova.

Texnik muharrir: N.Yusupov.

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Boburshox ko'chasi, 161-uy

Faks: (0369)227-07-61 **e-mail:** info@namdu.uz

Ushbu jurnal 2019 yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosati qarori bilan fizika-matematika, kimyo, biologiya, falsafa, filologiya va pedagogika fanlari bo'yicha Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

"NamDU ilmiy axborotnomasi – Научный вестник НамГУ" jurnali O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining 17.05.2016-yildagi 08-0075 raqamli guvohnomasi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA) tomonidan 2020-yil 29-avgust kuni 1106-sonli guvohnomaga binoan chop etiladi. "NamDU Ilmiy Axborotnomasi" elektron nashr sifatida xalqaro standart turkum raqami (ISSN-2181-1458)ga ega NamDU Ilmiy-texnikaviy Kengashining 2023-yil 10-oktyabrdagi kengaytirilgan 10-sonli yig'ilishida muhokama qilinib, ilmiy to'plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 10). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI 2023

10.00.00

FILOLOGIYA FANLARI
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

DISKURSDA NAVERBAL VOSITANING O'RNI

Yuldasheva Dilorom Nigmatovna

Buxoro davlat universiteti o'zbek tilshunosligi va
jurnalistika kafedrası professori, pedagogika fanlari nomzodi

gmail: yuldasheva21dilorom@gmail.com

***Annotatsiya:** Milliy til va milliy tafakkur mushtarakligidan kelib chiqqan holda har bir nutqiy hodisaning kognitiv, ekspressiv, akumuliyativ jihatlarini tekshirish o'zbek tilshunosligi uchun nisbatan yangi bo'lgan lingvokognitologiya yo'nalishining asosiy vazifalaridan sanaladi. Zotan, har bir tilni o'sha til egasining nutqi, nutqiy sharoiti, madaniyati, ma'naviyati bilan birga ijtimoiy muhit, milliy mentalitet, milliy etiket kabi omillar uyg'unligida tahlil etish muhim.*

Mazkur maqolada diskursning tarkibiy qismi bo'lgan noverbal vositalardan biri – sukut hodisasining o'ziga xos xususiyatlari tahlil etilgan.

***Kalit so'zlar:** lingvokognitologik tahlil, nutqiy muloqot, ichki nutq, tashqi nutq, noverbal vosita: sukut*

РОЛЬ НОВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВ В ДИСКУРСЕ

Юлдашева Дилором Нигматовна

профессор кафедры узбекского языкознания и журналистики

Бухарского государственного университета, кандидат

педагогических наук g-mail: yuldasheva21dilorom@gmail.com

***Аннотация:** Исходя из общности национального языка и национального мышления, исследование когнитивных, экспрессивных, аккумулятивных сторон каждого речевого явления считается одной из основных задач относительно нового для узбекского языкознания раздела лингвокognитологии. Ведь важно анализировать каждый язык в совокупности с такими факторами, как речь, речевые условия, культура и духовность носителя этого языка, а также социальная среда, национальный менталитет и национальный этикет.*

В данной статье анализируются уникальные особенности одного из невербальных средств, входящих в дискурс – феномена молчания.

***Ключевые слова:** Лингво-когнитологический анализ, речевое общение, внутренняя речь, внешняя речь, невербальные средства: молчание*

THE ROLE OF NOVERBAL MEANS IN DISCOURSE

Yuldasheva Dilorom Nigmatovna

Professor of the Department of Uzbek Linguistics and Journalism

Bukhara State University, candidate of pedagogical sciences

g-mail: yuldasheva21dilorom@gmail.com

Annotation: *Based on the commonality of the national language and national thinking, the study of the cognitive, expressive, accumulative aspects of each speech phenomenon is considered one of the main tasks of the relatively new section of linguocognitology for Uzbek linguistics. After all, it is important to analyze each language in conjunction with such factors as speech, speech conditions, culture and spirituality of the speaker of this language, as well as the social environment, national mentality and national etiquette.*

This article analyzes the unique features of one of the nonverbal means included in the discourse – the phenomenon of silence.

Key words: *Linguistic-cognitological analysis, speech communication, internal speech, external speech, non-verbal means: silence*

Kirish

Til tizimida bir hodisa uchun bir necha birlik mavjud ekan, bu o'z-o'zidan ro'y bermaydi. Mazkur birliklar qaysidir jihati bilan bir-biridan farqlanishi tabiiy hol, albatta. Odatda, mana shu farq doimiy ravishda lisoniy tizim, lisoniy ma'no, lisoniy qiymat bilan aloqador bo'lmaydi: nima sababdan "muayyan holatda" ma'lum bir axborotni tinglovchiga yetkazish uchun til tizimida mavjud bo'lgan bir necha teng qiymatli hodisalardan aynan "shunisi" qo'llanilgani ko'p hollarda nolisoniy omillar – nutqiy vaziyat, nutqiy sharoit, nutq obyekti, nutq subyekti, muloqot jarayonining maqsadi, so'zlovchi va tinglovchining kontakt hamda distant vaziyati, so'zlovchi yoki tinglovchining ruhiy holati, o'zaro munosabati, milliy-madaniy saviyasi, ijtimoiy ahvoli, yoshi, jinsi, diniy e'tiqodi kabi qator jihatlar bilan bog'liq bo'lishi ma'lum.

Ekstralingvistik, paralingvistik, umumiy holatda nolisoniy, nolingvistik hodisa sifatida baholangan ohang, sukut kabi nutqiy birliklarga yetarli e'tibor berilmadi [7]. Tabiiyki, mazkur nutqiy vositalar kommunikasiya jarayonida, ya'ni amaliy faoliyatda ta'sirchanlik nuqtayi nazaridan lisoniy vosita (fonema, morfema, frazema, qolip)lardan ko'ra ko'proq samara beradi, nutqiy birliklari (nutq tovushlari, morfemalar, ibora, so'z birikmasi yoki gaplar)dan ko'ra ko'proq ahamiyat va qiymat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili

Jahon tilshunosligida matnni antropotsentrik paradigma asosida o'rganish, asosan, lingvistik semantika, lingvokognitologiya, psixolingvistika, lingvokulturologiya, pragmatik tilshunoslikka oid tadqiqotlarda ko'zga tashlanadi. Substansial yo'nalishning asosiy samarasi tilning tizimli hodisa ekanligini isbotlashdan iborat bo'lgan bo'lsa, antropotsentrik paradigmada inson asosiy o'ringa chiqariladi, til esa inson shaxsini tarkib toptiruvchi bosh unsur deb qaraladi. Zero, rus adibi S.Dovlatov to'g'ri ta'kidlaganidek: "Inson shaxsiyatining 90 foizini til tashkil etadi". Shu bois "inson aqlini, insonning o'zidan, tildan va nutq yaratish hamda nutqni idrok qilish qobiliyatidan tashqarida tasavvur etib bo'lmaydi". (V.A.Maslova)

Yaqin yillargacha o'zbek tilshunoslarining diqqatini o'ziga jalb etmagan, yetarli o'rganilmagan nutqiy vositalarga antoposentrik yo'nalish e'tibor bera boshladi. Zero, tilning voqelanishi bo'lgan nutqqa e'tibor qaratish, nutqiy faoliyat jarayonini tadqiq obyekti sifatida tanlanishi zarurligi Praga lingvistik maktabi a'zolari tomonidan 1929-yillarda e'tirof etishgan edi [2]. Darhaqiqat, istalgan til hech qachon vakuum holatida yashashi mumkin emas, odatda, til muayyan ijtimoiy sharoitda jamiyat kishilari orasida aloqa-aralashuv quroliga aylangandagina o'z mohiyatini saqlaydi. Demak, tilning asl mohiyati uning nutqiy pragmatikasida to'la namoyon bo'ladi.

Bilamizki, til informatsiyasining ichki va tashqi tomoni mavjud, ichki tomoni til strukturasi o'ld bo'lsa, tashqi tomoni nutq vaziyatiga tegishlidir. Aynan, til informatsiyasining tashqi tomoni diskursda verbal birliklar bilan bir qatorda naverbal vositalarni ham taqozo etadi. Zotan, diskurs ularsiz to'laqonli bo'lmaydi.

“O'zbek tilining paralingvistik vositalari” (A.Nurmonov); “Noverbal vositalar va o'zbek tilida ularning ifodalanishi” (M.Saidxonov); “O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari” (S.Mo'minov); “Paralingvistik vositalarning genderologik va pragmatik tadqiqi” (B.Axmedov); “O'zbekona paralingvistik vositalarning tizimiy tadqiqi” (M.Barotova) kabi tadqiqotlarda nutqni ifodalashga qaratilgan xatti-harakatlar tahlilga tortildi. Mazkur ishlarda nutqiy muloqotda zaruriy fikrni to'laqonli ifodalash uchun noverbal vositalardan foydalanish nihoyatda zarurligi, verbal vosita noverbal vosita bilan bog'lanishda qo'llanilgandagina ko'zlangan maqsadga, samaradorlikka erishish mumkinligi dalillandi.

A.Nurmonov tilning kommunikativ vazifasidan kelib chiqqan holda fikr ifodalashda tilga yondosh bo'lgan, funksional jihatdan uni kompensatsiya qiluvchi paralingvistik vositalar haqida to'xtalib, aloqa-aralashuvda ahamiyatli bo'lgan ohang(ovoz)ning sifatii, miqdoriy xususiyatlari, shuningdek, imo-ishoralar tilshunoslikning o'rganish obyekti bo'lishi kerakligini ta'kidlab o'tadi [3]. Haqiqatan, har qanday tilning markazida inson omili turarkan, diskurs adresant va adresat o'rtasidagi munosabatlardan tarkib topar ekan, tilni uning doimiy foydalanuvchisi bo'lgan inson bilan birga o'rganilishi maqsadga muvofiq. Shu o'rinda aloqa-aralashuvda nihoyatda ahamiyatli bo'lgan sukut hodisasini ham ohang, imo-ishoralar bilan teng barobar o'rganilishi zarurligini ta'kidlash ahamiyatli.

Tadqiqot metodologiyasi

Zotan, pragmalingvistik yo'nalishda nutqiy bosqichga tegishli jarayonlarni o'rganish sukut, ohang kabi birliklar tadqiqini ham taqozo etadi. Zero, pragmalingvistikaning tilshunoslik fanlari orasidagi o'rni, pragmatik sistema tushunchasining o'zi, uning tarkibiy qismlari orasidagi munosabat, pragmatik tizimning unga aloqador boshqa sistemalar bilan assosiativligi, diskursda sukut, ohang kabilar nutqiy birlikka xosmi yoki ular muloqot birligi sifatida baholanishi kerakmi, degan savollarga hamon to'liq javob berilgan emas.

Aslida, sukut ham muloqotning asosiy maqsadi bilan bevosita aloqador bo'lgan, o'rni kelganda, yangi bir axborot beradigan qismidir. Mazkur ishimizda sukutni suhbat fenomeni sifatida unda ichki nutq voqelanishining ba'zi qirralarini tahlilga tortamiz.

Tahlillar va natijalar

Muloqot jarayonida sukut insonga xos bo'lgan quyidagi ichki holatlarni yuzaga chiqaradi:

1) **ikkilanish** (ba'zan kishining muayyan fikr, tushuncha yoki voqelik yuzasidan muqim bir qarorga kela olmasligi; turli xayollarda bo'lishi; shubhalanish holatida bo'lishi kabi ma'nolarni voqelantiradi):

“Shu ish bahona bo'lib Asadbekni yo'qotish kerak! Bu shaharga xo'jayinlik qilish faqat sizga yarashadi...”

Bu gapdan keyin oraga sukut cho'kdi. Qilichning ko'z oldiga miyig'ida kulimsirab turgan Hosilboyvachcha keldi. Asadbekning qanotida yurgan odamdan bunday gapni eshitish Hosilboyvachcha uchun tushunarsiz, zavod boshqoni chin dildan aytyaptimi yo ig'vo boshlayaptimi – unga qorong'i edi. (T.Malik. Shaytanat. 1-kitob)

Mazkur misolda suhbatdoshlardan biri – so'zlovchi aytgan gapining ta'sir kuchini kutib jim turgan bo'lsa, tinglovchi shubhalanish, ikkilanish holatida sukut saqlamoqda.

2) *o'ng'aysizlik* (Odatda, xijolatga soladigan; xijolatli; o'ng'aysiz holat; noqulay ahvol kabi ma'nolarni yuzaga chiqaradi):

Homidning zaruratsiz ayb tekshirishi majliska yotroq tuyilgan bo'lsa kerak bir-birlariga qarashib oldilar. Bu o'rinsiz tekshirish majlisni biroz sukutka yubordi-da, so'ngra Akram hoji savolida davom etti... (A.Qodiriy. O'tkan kunlar) Keltirilgan misolda ziyoli, bama'ni kishilar davrasiga tasodifan qo'shilib qolgan, xotinboz laqabi bilan tanilgan Homidning o'ylamasdan aytgan gapi o'tirganlarni noqulay ahvolga soldi, bunday paytda "bema'ni suhbatdosh"ning gapiga shu asnoda javob qaytarish aqlli odamning ishi emas. Mazkur vaziyatda eng to'g'ri yo'l – sukut saqlash. Sukut qilish, bir tomondan, xijolatli vaziyatni ifodalasa, ikkinchi tomondan, o'ng'aysiz holatdan chiqib ketishga ko'maklashuvchi vosita vazifasini ham bajaradi.

3) *tahqirlash* (nafratlanish, jirkanish; mensimaslik, haqoratlash; kamsituvchi, xo'rllovchi gap-so'z yoki harakat qilish kabi ma'nolarni voqelantiradi):

Otabek bu cho'ltoq supurgini tanidi va uning istehzolarini payqadi. Ul bundan so'ngg'i ko'rguligini tamom ma'nosi bilan onglab, ma'nosiz bu savollarga javob berib o'lturishdan sukutni xayrlik topdi. Go'yo o'zining bu sukuti bilan Musulmonqulga ma'nolik bir javobni ifoda qilar edi. Chindan ham Musulmonqul bu sukutdan tahqirlandi, tutuni ko'kka ko'tarilar ekan baqirdi:

–Nega javob bermaysan?! (A.Qodiriy. O'tkan kunlar)

Asar personaji bo'lgan Musulmonqul qonxo'rliqi, bezbetligi, rahmsizligi bilan xalqqa tanilgan. Musulmonqul uning oldida hamma titrab, qo'l qovushtirib, yerni o'pib turishiga, uning bergan har bir savoliga darhol javob qaytarilishiga odatlangan. Shu o'rinda Otabekning sukut saqlashi uni chin ma'noda tahqirladi, asablarini chatnatib yubordi. Otabekning sukutida nafratlanish, jirkanish, qarshisida turgan nusxani mensimaslik ifodasi bor edi.

4) *xotiralarga berilish* (bunday holatlarda kishi o'tgan umrining yoki umri davomidagi biror voqea-hodisani eslab xotiralar girdobida bo'lish kabi ma'nolarni yuzaga chiqaradi):

– Vatani yo'qning imoni yo'qtur... – Ismoilbey shunday deb boshini egdi, sukutga cho'mdi. Eti ustixoniga yopishib, uzun burni yanada beo'xshovlik kasb etgan, ko'zlari kirtayib qolgan qariya bu sukut chodiriga o'ralib, nimalarni o'yladi ekan? Bu gapdan yuragi hapriqqan Zelixon-chi? U nima uchun jim? U nimalarni o'ylayapti. Ismoilbeyning choy quyib o'tirgan o'g'li Ahadbey-chi? Ahadbey Zelixonning tengquri. Taqdirning zolimligi bo'lmasa biri tog'lar bag'rida, biri dengiz sohilida tug'ilib o'sib, shu yerda uchrasharmidi? Ular qishloqqa oldinma-keyin ko'chib kelishdi. Ismoilbey urushdan qaytgach, temiryo'lga ishga kirib, oilasini shu yerga ko'chirib keldi. Zelixonning otasi esa urushdan qaytmadi, u yetim holicha qishloqda rizqini terib yuraverdi. (T.Malik. Shaytanat. 1-kitob. 160-b.)

Insonning umri davomidagi muayyan voqea-hodisalar unda yoqimli xotiralar qoldirishi ham yoki achchiq iztiroblar muhrlashi ham mumkinligi sir emas. Keltirilgan misolda suhbatdoshlarni sukutga cho'mdirgan holat – vatansizlik. Vatandan yiroqda yashashga majburlik iztirobi.

5) *ichki munojot* (Munojot, aslida, arabcha so'z bo'lib, fikrimizcha, o'zbek tiliga Mavaraunnahrda islom dini o'rnashgandan keyin o'zlashgan va faollashgan. Munojot iltijo, maxfiy suhbat demakdir.) Ba'zan sukut insonning qalb tubidagi hech kimga ochiq-oydin ayta olmaydigan dard-hasratlari, iltijo, tavbalarini tangriga yo'llash holatini ham ifodalaydi. Masalan,

Ismoilbey boshini egib, sukutga berilgan chog'larida ko'pincha Ollohga munojot etadi: "Urushda jonimni omon saqla, deb yolvordim, o'zingga shukr, saqlading. Bir kungina bo'lsa ham qishlog'imda, oilam bag'rida yashay, dengizning mavjlarini ko'ray, dedim. Qishlog'imga qaytarding, shukr. Ammo bir kungina sig'dirding. Dengiz mavjlariga to'ydirmading. Gunohim ko'p bo'lsa, vatangado qilsang ming roziman.

Ammo Ona xalqimni vatangado qilganingga aqlim lol. Nahot barchamiz baravar gunohkor bo'lsak..." Shu gaplar xayoliga keladi-yu, Xudoga ta'na qilgani uchun darrov tavba ham etadi. (T.Malik. Shaytanat. 1-kitob. 161-b.)

Shu o'rinda sukut verbal vositani to'la kompensatsiya qilganda ham verbal vositaning izi – artikulyatsiya seziladi. Bunda sukutning ma'lum nutq vaziyati taqozosi bilan fikr ifodalash vazifasida qo'llanilishi vaqtincha – fakultativ ekani ko'rinadi.

Tabiiyki, muloqot bo'lishi uchun suhbatdoshning mavjudligi muhim omil sanaladi. Aksincha, hech qanday tinglovchisiz yolg'iz holatda, javob talab qilmaydigan so'zlovchining nutqi tilshunoslikda suhbatdoshsiz nutq akti yoki monologik nutq deb ataladi. Nemis olimi D.Vandegveken buni nokommunikativ nutq akti deb atasa, bir guruh tilshunoslar buni egosentrik nutq deb ataydilar va ushbu turdagi nutq aktlari, ko'pincha undov, xitob, hayqiriq, munojot, murojaatni bildiruvchi so'zlar bilan ifodalanishini ta'kidlashadi [1].

6) *suhbatni davom ettirishni istamaslik* (gohida diskursda suhbatdoshlardan biri (nimadandir hadiksirash, zerikish, toliqish, vaqtni tejash, ranjish kabi o'nlab sabablarga ko'ra suhbatni davom ettirishni istamasligi mumkin. Sanab o'tilgan holatlar ifodasi ham sukut orqali amalga oshiriladi):

– *Vakillarimiz Maskovga ketishdi, – dedi Ahadbey, – Qrim tatarlari bilan birgalashib, haqiqatga yetishar, inshoolloh.*

– *Chechenlar ko'p ketishdi. Seni ham ketdi, deb yuruvdim? – dedi Ismoilbey.*

– *Onam shu yerda, buvam shu yerda. Men qayoqqa boraman? – Zelixon «men qamoqda edim», demadi. Chol gap kaolamasin, deb boshini egib, sukut saqladi.* (T.Malik. Shaytanat. 1-kitob. 161-b.)

Imo-ishoralar, ohang kabi sukut ham inson tafakkurida ma'lum ma'noga xoslanadi. Ya'ni obyektiv borliqdagi narsa, hodisa, harakat, ichki, tashqi holatlar, munosabatlar ham barcha-barchasi inson tafakkurida aks etishi ma'lum. Tafakkur ifodalari tilde moddiylashadi va nutqda so'z, so'z birikmasi, gap, matn orqali voqelanadi. Demak, bu jihatdan sukut diskursda so'z, so'z birikmasi, gap, matn o'rnida vazifa bajaradi.

7) *sukut bilan berilgan savolga sukut bilan javob qaytarish* (diskurs jarayonida adresant va adresat o'rtasidagi munosabatlarda shu qadar tarang vaziyat yuzaga keladiki, so'ralishi va javob qaytarilishi zarur bo'lgan maqsadni gap-so'z yoki paralingvistik vositalar yordamida amalga oshirish mumkin bo'lmay qoladi. Shunday holatlarda sukut bilan berilgan savolga sukut bilan javob qaytariladi):

Elchin bugun "O'rnidan turib, yuryaptimi?" deb so'rab, "Ha, yuryapti" degan lo'nda javob oldi. "Yurayotgan bo'lsa, nima uchun chiqmaydi?" deb so'ramoqchi edi, negaligini o'zi bilgani uchun savoldan o'zini tiydi.

Ziyrak Manzura kuyovining ko'zlariga qarab, so'ramoqchi bo'lgan so'rog'ini angladi. "Huzuringizga qanday chiqsin? Jon achchig'ida bema'ni gapni aytib yubordi. Endi yuzi shuvout. Bundan keyingi turmushinglar qanday bo'ladi, men hayronman", demoqchi bo'ldi-yu, kuyovidan sado chiqmagani uchun indamay qo'ya qoldi. Sukut bilan berilgan savolga javob ham sukut bilan bo'ldi. (T.Malik. Shaytanat. 2-kitob. 76-b.)

Bolasidan ayrilgan Zaynab bu fojiada eri Elchinni ayblaydi. Agar bu o'rinda adib personajlar(kuyov Elchin va qaynona Manzura)ni "gapirtirsa", shu epizodning ta'sir kuchi pasayar edi. Mazkur epizodning jonli chiqishini "sukut bilan berilgan savolga javob ham sukut bilan qaytarilishi" ta'minlay olgan.

8) **ichki g'azabni bosish** (jahlni jilovlash, qo'pollik qilmaslikka harakat qilish kabi ma'nolarni voqelantiradi):

– Siz yaxshi ish qilmayapsiz. Agar xohlasak, mashinaga bosib olib ketishimiz ham mumkin. Biz bilan o'ynashmang.

Bu po'pisadan cholning ham g'azabi qaynadi. Ammo mehmonni quvib chiqarmaslik uchun **sukut saqlab**, o'zini bosishga majbur etdi. Kesakpolvon esa bu jimlikni o'zining foydasiga hal qilib, "bitta po'pisalik jonlaring bor, senlarning", deb qo'ydi. (T.Malik. Shaytanat. 3-kitob. 16-b.)

Asadbek chindan ham g'azablana boshlagan edi. Gap talashuv shu zaylda davom etsa, o'rtog'ining ko'nglini og'ritib qo'yishi mumkinligini fahmlab, **sukut saqladi**. Jalil bu sukutni mag'lublik alomati deb o'ylab, g'oliblarga xos qarash bilan oshnasidan yana so'z kutdi. (T.Malik. Shaytanat. 3-kitob. 71-b.)

Yana bir misol.

– Xudo saqlasin, gunohlaringizni o'zi kechirsin. Tavba qiling, bo'tam.

Asadbek ko'kragida alamli faryod bosh ko'tarayotgan edi. Uni bo'g'ish uchun bir necha fursat **sukut saqladi**. (T.Malik. Shaytanat. 3-kitob. 152-b.)

Misollardan ko'rinadiki, grammatik va leksik birliklari muloqotning to'liq ifoda matniga egaligi, mazmunlilik va ta'sirchanligini ta'minlamoqda. Ammo insonning muloqot qobiliyati, so'zamolligi, psixologik omillar, ijtimoiy muloqotdagi guruh vakillarining o'zaro munosabati, qolaversa, nutq muloqot vaziyati va sharoitidan kelib chiqqan holda muloqot jarayonida to'g'ri qo'llanilishi hamda noverbal vositalardan unumli foydalanilishi orqali muayyan natijaga erishiladi, ya'ni muloqot samarali yoki samarasiz bo'lishi mumkin.

9) **sarosimalik** (gapni nimadan boshlashni bilmaslik oqibatida jim turish holatini ifodalaydi):

Zaynab keyingi gaplarni baqirib aytmoqchi edi. Biroq, lablari sal qimirladi-yu, ovozi chiqmadi. Nihoyat ikkala tomonning **sukut bilan olishuviga** xotima yasalib, qora xotin tilga kirdi:

– Nima qilyapsan, o'zingni osmoqchimisan?

Ertalab qora xotin muloyim edi, endi esa sensirayapti, ovozi ham dag'al. (T.Malik. Shaytanat. 3-kitob. 18-b.)

10) **aytilayotgan yoki aytilgan gap yolg'onligini sezib turish** (gohida adresat ishontirishga qanchalik harakat qilmasin adresant sukut saqlaydi va bu holat uning aytilayotgan yoki aytilgan gap yolg'onligini sezib turishini ifodalaydi):

Zohid **sukutga berilgani** holda Jamshiddan ko'z uzmas edi. Sezgirlikda ancha-muncha odamga dars bera oluvchi Jamshid esa bu qarash zamirida ko'p gaplar yashirinib yotganini fahm etardi.

Shuning asnosida to'qigan uydirmalari puch ekanini ham his etib, o'zidan o'zi norizo bo'lardi.

Zohidning sukuti uzoq cho'zilmadi.

– Siz televizor ko'rib turasizmi? – dedi u.

– Ha, unda-bunda... – dedi Jamshid savoldan maqsadni uqmay.

– Bir e'lon berishyapti. "Xayrli tun, kichkintoylar", degan ko'rsatuylari bor. Shu ko'rsatuoni olib borish uchun yaxshi ertakchi odam kerak ekan. Bir xabarlashing. Shu ish aynan siz uchun, – Zohid shunday deb zaharli jilmaydi-da, xayrlashish uchun qo'l uzata turib qo'shimcha qildi: – Ertaklaringizning muxlisiman. Yana uchrashamiz. (T.Malik. Shaytanat. 3-kitob. 204-b.)

Ba'zan so'zlovchi yoki tinglovchi diskurs jarayonida o'zi istagan yoki istamagan holda sukut saqlab, qaysidir ma'noda, muloqot madaniyati meyorlaridan chetga chiqmasligi yoki ularni buzishi ham mumkin.

Xulosalar:

Ko'rinadiki, inson nutqi nihoyatda murakkab, ko'p qirrali hodisa bo'lib, uning juda ko'p jihatlarini yozuvda berish imkoniyati bo'lmaydi. Til informatsiyasining to'la manzarasini namoyon qilish uchun esa nutqning barcha tomonlarini kompleks ravishda tekshirish zarurati seziladi. Zero, nutq jarayonida ishtirok etayotgan barcha vaziyat kompleksi muloqot fragmentining to'liq va haqiqiy ma'nosini ochib bera oladi [3]. Demak, diskurs davomida suhbatdoshlarning o'y-xayollari, ichki ruhiy holati, ko'pincha, verbal yoki noverbal tarzda bildiradigan munosabati ularning ruhiy va fizik holatida aks etadi va so'z/gap bilan muloqot vaziyatida aytmoqchi bo'lgan barcha fikrlarini ovozi, nutq tampi, ko'z qarashi va psixik fizik holati bilan birga sukut orqali ham tinglovchiga yetkazib bera oladi. Zero, diskursda naverbal vosita-sukutning o'zni beqiyos.

Adabiyotlar

1. Vanderveken D. Meaning and Speech Acts. – Cambridge university press, 2009. – P. 137.
2. De Saussure, F. Course in General Linguistics. Columbia: University Press, 2011. – P. 260.
3. Нурмонов А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент, 2012. – 301 б.
4. Юлдашева Д. Н. Нутқий мулоқотда сукутнинг ўрни. Образование и инновационные исследования. Том 1 № 1 (2020).
5. Юлдашева Д. Н. Сукут нутқий мулоқотнинг таркибий қисми сифатида //Сўз санъати халқаро журналі. – 2020. – Т. 3. – №. 3.
6. Yuldasheva Dilorom Nigmatovna. Silence-is a nonverbal unit of speech communication// American Journal of Research", 2020, 11-12 issue of the Journal.–Pag.87-95.
7. Юлдашева Д.Н. Сукут – нутқий алоқа компоненти// НамДУ илмий ахборотномаси–Научный вестник НамГУ, 2021. № 7.–407-414-б.
8. Yuldasheva D.N. [Basic non-verbal components of speech](#)// Current research journal of philological sciences (2767-3758) 3 (01), 17-24.
9. Yuldasheva D. N., Chullieva G. T.. The role of nonverbal means in speech meaning// International Engineering Journal For Research & Development, Vol.6, Issue 2 published May 16, 2021.– Pag.1956-1961.
10. Chullieva G.T.. Intonation. Intonema, its structure. Functions of intonema// Middle European Scientific Bulletin. Volume 8, January 2021. ISSN 2694-9970. Pag. 141-148.
11. Chullieva G.T. Intonema and its Types//Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. Pag. 91-95.
12. Yusupova D.Y. About Polisemantic Words (on the example of the poems of the Uzbek poetess Khalima Khudoyberdiyeva). Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. Pag.384-389.
13. Yusupova D.Y. About Polisemantic Words (on the example of the poems of the Uzbek poetess Khalima Khudoyberdiyeva)//Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. Pag.384-389.
14. Yuldasheva D.N. Hozirgi o'zbek adabiy tili (1-kitob).– Buxoro: Bukhara Hamd Print, 2023.– 140 b.
15. Юлдашева Д.Н. Сукутда ички нутқнинг воқеланиши//“Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti” jurnali, 2022-yil. – 4-son.– 62-67-b.

[16.](#) Юлдашева Д.Н. Тиббий эвфемик маънонинг сукут орқали ифодаланиши// Хоразм Ма’мул Академияси Ахборотномаси –12/4-2022. –220-224-б.

[17.](#) Yuldasheva D.N., Yusupova A.Sh., Cho’llyeva G. T. [О невербальных средствах речи// BuxDU Ilmiy axboroti, 2023.-4-son.-108-115-б.](#)

[18.](#) Yuldasheva D.N., Chullieva G.T. Expression Of Euphemistic Meaning Through Silence And Intonation// Published/ publié in Res Militaris (resmilitaris.net), vol.13, n°2, January Issue 2023.–5596-5606-p.

HIKOYALARDA TARIXIY OBRAZLAR TALQINI

Amirkulova Zebuniso Mustafakulovna
Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti,
Pedagogika kafedrasi dotsenti.
Email: zebuniso.amirkulova@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada atoqli hikoyanavis Hayriddin Sultonovning “Panoh” hikoyasida Bobur obrazining ifodalanish xususiyatlari tarixiy voqealar asosida bayon qilingan.

Tayanch soʻzlar: tarix, hikoya, adabiyot, obraz, mustaqillik, ijodkor, muallif, Zahiriddin Muhammad Bobur, Ahmad Tanbal, Jahongir mirzo.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ В ИСТОРИЯХ

Амиркулова Зебунисо Мустафуловна
Термезский университет экономики и сервиса,
Доцент кафедры педагогики.
Электронная почта: zebuniso.amirkulova@mail.ru.

Аннотация. В данной статье на основе исторических событий описывается характеристика образа Бабура в повести «Панох» известного писателя-сказочника Хайриiddина Султанова.

Ключевые слова: история, повесть, литература, образ, независимость, творец, автор, Захириддин Мухаммад Бабура, Ахмад Танбал, Джахангир Мирза

EXPRESSION OF BABUR'S IMAGE IN THE HISTORICAL STORY INTERPRETATION OF HISTORICAL IMAGES IN STORIES

Amirkulova Zebuniso Mustafakulovna
Termiz University of Economics and Service,
Associate Professor of the Department of Pedagogy.
Email: zebuniso.amirkulova@mail.ru

Annotation In the article “Panah” by the famous writer Khayriddin Sultanov, the features of the image of Babur are described in the light of historical events.

Key words: history, history, literature, image, independence, creator, author, Zakhiriddin Muhammad Babur, Ahmad Tanbal, Jahongir.

10.00.00
FILOLOGIYA FANLARI
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

1	Diskursda naverbal vositaning o'рни Yuldasheva D.N.....	235
2	Hikoyalarda tarixiy obrazlar talqini Amirkulova Z.M.....	242
3	"Allusion" and different approaches to its research Xoshimova D.R.....	248
4	Bolalar olamining lisoniy tasvirida frazeologik birliklarning o'рни Xolibekova O.K.....	251
5	Theoretical aspects of the problem of translation Usarova N.Y.....	258
6	Ingliz va o'zbek badiiy adabiyotida asar qahramonlari nomlarining matn yaratishdagi ishtiroki Baxtiyorova M.B.....	263
7	Tarjimashunoslik haqidagi nazariyalar va tabiiy tolalarni dastlabki ishlash texnologiyasi (paxta) doirasidagi terminlarni tarjima qilish jarayonidagi muammolar Xusaynova M.Y.....	268
8	The peculiarities of the usage of euphemisms alongside with emotive language Ismailova H.I.....	272
9	Contemporary toponymy and geographical terminology and their linguistic grammatical structure Ismatova N.M.....	277
10	Comparing internet slang abbreviations in russian and english: a modelling approach Ismoilova K.R.....	281
11	Comparative analysis of metaphorical meanings of lexemes related to the semantic field of construction vocabulary in english and uzbek languages. Normurodova D.A.....	286
12	"Qorako'z majnun" hikoyasi kompozitsiyasida it obrazining o'рни Ashurov B.Sh.....	291
13	Лингвокультурология и ее введение в науку Гофурова М.Б.,Азизова М.М.....	297
14	Sehrli ertak funksiyalari tahlili Asqarova J.B.....	301
15	O'zbek va ingliz maqollarida tana a'zolarining ishlatilishi Akbaraliyeva X.Sh.....	306
16	The linguoculturological analysis and lexicographical features of names of clothes in english and uzbek languages Jumanova S.....	310

17	Somatizmlar frazeologik birltklarning komponenti sifatida Nazarova Z.K.....	314
18	Gazeta sarlavhalari tilining zamonaviy tendensiyalari Bobojonov D.J.....	317
19	Jon Faulzning “Fransuz leytenantining ayoli” asarida neoviktorian roman xususiyatlari Sodiqova B.I.....	321

13.00.00

PEDAGOGIKA FANLARI
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES

1	Оценка уровня цифровой компетенции будущих педагогов Наркабилова Г.П.....	325
2	Naturmort ishlashda o'quvchilarning o'zlashtirish ko'nikmalarini yanada rivojlantirish usullari Olimov A.M.....	331
3	Перспективы использования цифровых технологий в современном образовании Мамаджанова С.В.....	336
4	Nofilologik oliygohlarda chet til o'qitishda matn tanlash mezonlari Mo'ydinova Sh.I.....	342
5	Midiergonomika-ta'lim jarayonidagi ahamiyatining nazariy asoslari Eraliyev X.A.....	347
6	Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi o'quvchilarda dzyudo to'garak mashg'ulotlarida innovasion pedagogik texnologiyalarni qo'llash usullari To'ychiyev T.S.....	352
7	Inson resurslarini strategik boshqarishning nazariy jihatlari Xalimov M.R.....	357
8	Talabalarning loyihalash faoliyatida amaliy-ijodiy ko'nikmalarni shakllantirishda muhandislik va kompyuter grafikasining o'rni Madaminov J.Z.....	363
9	Rus tilini o'qitishni takomillashtirish (ijtimoiy lingvistik kompetentsiya misolidan foydalangan holda) Alimsaidova S.A.....	370
10	The impact of animated films on children's gender development Xatamova Z.G.....	374
11	Talabalarning ilmiy va tadqiqot kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyasi: akmeologik yondashuv Usmonov A.A.....	379
12	Maxsus maktab internatlarida texnologiya fanining ahamiyati Usmonova M.S.....	385